

K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 – 1938*

VALERIÁN BYSTRICKÝ

KLúčové slová: organizácia bezpečnosti štátu, zostrovanie medzinárodnej situácie, nacistická politika, demokratické mechanizmy a princípy, spravodajská služba, politické strany, národnostné menšiny, masmediálna politika, československá kríza 1938

1. Problémy bezpečnosti štátu

Zmiernenie dôsledkov svetovej hospodárskej krízy a narastajúca hrozba zo strany nacistického Nemecka ovplyvňovali v polovici 30. rokov dianie v slovenskej spoločnosti. Postupné zvládnutie dôsledkov krízy zrejme tiež spôsobovalo, že v sociálnych konfliktoch a politických konfrontáciách, straníckych zhromaždeniach a predvolebných agitáciách sa už násilie nepoužívalo tak často ako v predchádzajúcom období. S výnimkou streľby v Čertižnom a Habure v marci 1935 pri spontánnej vzbure proti exekúciám už nedochádzalo ku krutým stretnutiam medzi brachiálnou mocou, demonštrujúcimi, resp. protestujúcimi občanmi. Ani priebeh politických zhromaždení a manifestácií nepoznačili v minulosti bežné fyzické a násilné stretnutia protivníkov, pri ktorých tiekla krv a zomierali ľudia. Spoločnosť už nebola pri uplatňovaní demokratických mechanizmov v politickom živote taká bezradná ako po Veľkej vojne. Postupne sa začali uplatňovať demokratickejšie princípy a verejnosť si ich začala osvojovať, aj keď najmä predvolebné zhromaždenia a mítingy sa niesli v znamení neľútostných demagogických bojov, populistickej interpretácie udalostí a falošných tvrdení. Súčasne na život spoločnosti začalo vplývať zostrovanie medzinárodnej situácie a s tým spojené priame ohrozenie bezpečnosti republiky, čo sa nielen registrovalo, ale aj pociťovalo. Prejavovalo sa spoločenskou neistotou, obavami o budúcnosť národa, štátu, ale aj o blízkych rodinných príslušníkov. Tento stav sa postupne stupňoval úmerne narastajúcemu vonkajšiemu tlaku na štát, jeho teritoriálnu integritu a prakticky na jeho existenciu.

* Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu) č. 2/0122/09.

Víťazstvo nacizmu v Nemecku pomerne rýchlo vyvolalo reakciu na politickej scéne v Československu. Vládnuce elity a armáda museli vypracovať koncepciu organizácie bezpečnosti štátu. V dôsledku tejto zmeny výrazne stúpol význam Slovenska. Okrem iného aj preto, že len dlhšie trvajúci boj, ku ktorému existovali v Slovenskej krajine, ale aj na Podkarpatskej Rusi podmienky, mohol zabezpečiť a utvoriť podmienky na vstup a zásah spojeneckých mocností do vojny a do určitej miery ich aj donútiť, aby splnili svoje záväzky. Tento odpor tak zároveň mohol vyvolať veľmi potrebnú pozitívnu reakciu svetovej verejnosti. Všetky tieto okolnosti, navyše spojené so zostrovaním medzinárodnej situácie po agresii Talianska proti Etiópii v roku 1935 a občianskej vojne v Španielsku v roku 1936, začali vplývať na spoločenský život na Slovensku. V doteraz nebývanej miere sa otváral problém vzťahu k organizácii bezpečnosti štátu. Vyhrcovali sa názory na medzinárodný vývoj, na spojenecké zmluvy republiky a na vzťahy k jednotlivým veľmociam. Menil sa postoj k armáde a k jej postaveniu v živote spoločnosti. Radikálne ustúpili pacifistické predstavy a ilúzie a pozitívne sa prijímali opatrenia smerujúce k zvýšeniu bezpečnosti republiky. Došlo k predĺženiu vojenskej služby zo 14 na 24 mesiacov, budovaniu obranného pevnostného systému na hraniciach republiky, na Slovensku voči Maďarsku a neskôr proti Nemecku, formovala sa Stráž obrany štátu,¹ bola vypísaná pôžička na obranu republiky, v rámci ktorej sa na Slovensku vyzbieralo 325 miliónov korún.² Viac-menej bez protestov sa akceptovali rôzne ďalšie mocensko-politické opatrenia sledujúce posilnenie obrany republiky, ale aj obmedzujúce demokratické práva občanov. Tak v polovici 30. rokov vznikli na Slovensku Predsunuté agentúrne ústredne, ktoré podliehali druhému, spravodajskému oddeleniu Hlavného štábu československej armády. Poriadok malo zabezpečovať 579 systematizovaných četníckych staníc.³ V roku 1937 pôsobilo na Slovensku 3 947 četníkov, pričom na jedného četníka pripadlo 12,8 km² plochy a 861 obyvateľov.⁴ V októbri 1938 z približne 4 300 četníkov v Slovenskej krajine bolo vyše 1 500 Slovákov a takmer 2 800 Čechov. Z celkového počtu 122 vyšších dôstojníkov četníckeho zboru na Slovensku bolo len 15 Slovákov.⁵

Výrazne sa zvýšila cenzúra straníckych periodík, v prvom rade opozičných politických subjektov, ale rovnako aj politických strán zastupujúcich národnostne menšiny, v slovenskom prostredí maďarskej a nemeckej. Prakticky sa nevyskytovala cenzúra periodickej tlače provládne orientovaných strán, resp. tých, ktoré sa podieľali na vláde. Prehľbovala sa a

¹ HRONSKÝ, Marian. – KRIVÁ, Anna. – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska 1914 – 1939. IV. zv.* Bratislava : Vojenský historický ústav 1996, s. 200 a n.

² MACKO, Martin. *Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prorožimnej mobilizácie obyvateľstva.* In Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburským rokovanimi. (Ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Prešov : Univerzum 2007, s. 64. V Československu sa vyzbieralo v rámci pôžičky na obranu štátu v 30. rokoch vyše 3 miliardy korún. Vojenské dejiny Slovenska, ref. 1, s. 193.

³ Národní archiv, Praha, fond (f.) Generální velitel četnictva 1918 – 1942, kartón (k.) 75. B-1016-12/3-1935.

⁴ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Krajský úrad (KÚ), k. 237, č. 43404. Na Slovensku slúžil 1 generál, 2 plukovníci, 3 podplukovníci atď.

⁵ SNA, f. Ministerstvo vnútra, k. 2, č. 73, č. 1939.

zvyšovala sa kontrola verejných politických aktivít opozičných strán, ale aj významnejších akcií provládnych politických subjektov. Krajinský úrad vyžadoval poskytnutie informácií o chystaných verejných zhromaždeniach opozičných strán „*pokiaľ majú byť zvlášť významné svojim obsahom a rozsahom*“. Rovnako žiadal okamžite podať telefonickú informáciu z verejných zhromaždení väčšieho rozsahu bez ohľadu na to, ktorá politická strana akciu pripravila a organizovala. Ďalej sa požadovalo vzhľadom „*na dnešné pomery*“, aby priebeh verejných schôdzí a zhromaždení ľudu „*bol úradmi zvlášť pečlivo sledovaný a správy presné a verne vystihovali výroky a prejavy na schôdzach*“.⁶ Kontrola sa vystupňovala do takej miery, že sa vypracovali stenografické záznamy prejavov niektorých politikov, napr. Andreja Hlinku v Žiline,⁷ resp. stenografické záznamy všetkých rečníkov na zhromaždení ľudovej strany 5. júna 1938 usporiadaného pri príležitosti 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody.⁸ Zostrovala sa kontrola verejných aktivít politických strán, do určitej miery aj provládnych, s cieľom nedovoliť spochybňovanie existujúcej bezpečnosti štátu, utvárať predstavu o dobrom zabezpečení obrany republiky a o správnom smerovaní zahraničnej politiky štátu.⁹ Na všetky verejné prejavy Karpatsko-nemeckej strany (KdP) bol vysielaný úradný zástupca, ktorého povinnosťou bolo zaznamenať výroky rečníka, najmä tie, ktoré svedčili o radikálnom zmýšľaní. Už v roku 1935 bola zakázaná akákoľvek účasť školskej mládeže na zhromaždeniach, sprievodoch, politických slávnostiach alebo zneužívanie školskej mládeže na rozširovanie politickej tlače.¹⁰ V marci 1938 pred obecnými voľbami došlo k zákazu verejných zhromaždení, ktorý bol zrušený v máji toho istého roku. Situácia sa zopakovala 13. septembra, keď na základe uznesenia vlády boli zakázané všetky politické aj nepolitické zhromaždenia, a to ako v uzavretých priestoroch, tak aj na verejnosti.¹¹ Na druhej strane sa na Slovensku nikdy toľko nemanifestovalo, nekonalo sa toľko zhromaždení, a v niektorých prípadoch neobyčajne veľkých, ako práve v čase československej krízy v roku 1938. V prevažnej miere obyvateľstvo často bez rozdielu politickej príslušnosti vyslovovalo dôveru, zasielalo pozdravné rezolúcie, telegramy prezidentovi republiky, predsedovi vlády a pod., v ktorých sa zdôrazňovalo odhodlanie brániť republiku, vyslovovala sa dôvera v najvyšších predstaviteľov štátu a vyzdvihovala sa snaha udržať na Slovensku pokoj a politickú stabilitu. Zmyslom všetkých týchto vyhlásení a ďalších opatrení bolo ovplyvňovať utváranie optimistickej nálady vo verejnosti ako predpokladu jej angažovanosti v prípade nutnej obrany štátu. Uvedenú snahu o optimistické hodnotenie medzinárodnej situácie však neboli ochotné rešpektovať všetky strany a niektorí predstavitelia ľudovej strany dávali aj

⁶ SNA, f. Policajné riaditeľstvo (PR) Bratislava, k. 5, č. 6196. Nariadenie Prezídia Krajinského úradu. Bratislava 29. 4. 1937.

⁷ Archív Národního múzea, Praha, f. Ivan Déřer, k. 10, č. 505. Stenografický záznam. Žilina 24. 1. 1938. A. Hlinka na zhromaždení okrem iného povedal: „*Za pravdu chod'te do boja, do utrpenia. My, ja v mene všetkých nás vám sľubujem, že Pittsburská dohoda sa musí stať skutkom a že je koniec ďalšieho zavádzania. Ak nás Praha nechce počuť v tomto 20. roku jestvovania republiky, tak povieme s Bohom Praha*“.

⁸ SNA, f. KÚ, k. 319, č. 34303; f. PR, k. 225, č. 5352.

⁹ V období druhej republiky sledovala Hlinkova garda, či obyvateľstvo vyvesilo zástavy pri príležitosti 6. októbra 1938 a pred voľbami do snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938. SNA, f. PR, k. 5, č. 22884.

¹⁰ SNA, f. PR, k. 5, č. 5029 z 27. 4. 1935 a 10503 z 19. 9. 1935.

¹¹ SNA, f. PR, k. 5, č. 5621, 5636, 18321.

verejne najavo, že existujúce bezpečnostné záruky sú spochybniteľné.¹² Po anexii Rakúska, tzv. anšluse, bolo cítiť, že v slovenskej spoločnosti politické napätie prechádzalo „v zjavnú nervozitu“.¹³ Provládne masmédiá sa tu snažili šíriť optimistickú náladu. V slovenskej spoločnosti však panovala disciplína a poriadok, rešpektovali sa nariadenia a nedochádzalo tu ku sporom, porovnateľným s konfliktami v českých krajinách. Politické aktivity strán národnostných menšín nenadobúdali ostrejší konfrontačný charakter, aj keď v spoločnosti vládlo napätie, narastala obava, neistota, nervozita.

Priamym dôsledkom zvyšujúceho sa napätia v spoločnosti bolo, že sa zostrilo kontrolovanie a sledovanie zahraničných návštevníkov Československa. Viac ako v minulosti sa záujem mimoriadne sústreďoval na sledovanie ich kontaktov s obyvateľstvom či na odhaľovanie špionážnej činnosti. Tieto opatrenia, ale hlavne zvyšovanie neistoty, nervozity a napätia v spoločnosti sa nepriamo odrazilo v náraste rôznych udaní s politickým a konšpiratívnym pozadím. V roku 1934 bolo na Slovensku 171 tisíc a v roku 1937 už 234 tisíc udaní za rôzne priestupky. Na druhej strane bolo v roku 1934 odsúdených 6 962 osôb, ale ich počet v roku 1937 klesol na 5 088 prípadov.¹⁴ Na základe zákona o obrane republiky boli odsúdení predovšetkým občania, ktorí vykonávali alebo sa predpokladalo, že vykonávajú spravodajskú činnosť v prospech iného štátu, resp. skepticky alebo pochybovačne sa vyjadrovali o možnosti úspešnej obrany štátu, t. j. šírili poplašné správy a informácie.¹⁵ Nedá sa však povedať, že v Slovenskej krajine prepukla „špionómánia“.

Dôležitým zdrojom získavania politických a iných informácií sa stalo odpočúvanie telefonických rozhovorov. Nacisti už počas československej krízy odpočúvali rozhovory medzi Prahou a Londýnom¹⁶ a v tejto činnosti pokračovali aj neskôr. Tiež z prostredia ministerstva zahraničných vecí prenikali k správcovi nemeckého vyslanectva v Prahe A. Henckemu informácie o aktivitách francúzskeho vyslanectva a sympatiách, ktoré prejavovalo Prahe. Tieto aktivity nacistov zachytilo aj druhé spravodajské oddelenie Hlavného štábu a viackrát na ne upozorňovalo Ministerstvo zahraničných vecí ČSR. V republike sa venovala týmto otázkam pozornosť a už v polovici 30. rokov sa začalo kontrolované odpočúvanie rozhlasových nemeckých, maďarských a poľských staníc.¹⁷ V Košiciach sa pri Policajnom riaditeľstve (PR) zriadila vedľajšia vysielacia rádiová stanica, ktorá bola pripojená na ústredie v Trenčianskych Tepliciach. Najneskôr koncom roka 1938 organizovalo odpočúvaciu službu PR v Bratislave, predovšetkým monitorovanie rozhlasového vysielania z Viedne, Budapešti

¹² www.nrsr.sk NSRCS 1935-1938, PS. Schôdza č. 137. M. Sokol 9. 3. 1938.

Staatsarchiv Wien. NPA, k. 76. Pol. 7, č. 440888. Rakúsky konzul z Bratislavy 18. 6. 1937.

Slovák 12. 6. 1938, cenz.; www.psp.cz NSRCS 1935-1938. Senát. Schôdza č. 103. K. Mederly 9. 3. 1938.

¹³ SNA, S-510-1. Zápisky Jána Ševčíka.

¹⁴ NA Praha, f. Zemské četnícke veliteľství Praha, k. 39, rok 1937.

¹⁵ SNA, f. KÚ, k. 237, č. 35868. V roku 1938 sa objavovali tvrdenia: „Proti Nemcom sa neubránime!“

¹⁶ GELLERMANN, W. Günther. ...a naslouchali pro Hitlera. Tajná říšská záležitost: odposlouchovací centraly Třetí říše. Brno : Bonus 1995, s. 227, 229; Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Herausgeben von Elke Frölich. Teil I. Band 6. Ed. Jana Richter. München : K. G. Sauer 1998, s. 101, 103, 111.

¹⁷ SNA, f. KÚ, k. 227, č. 70532/36.

a Varšavy.¹⁸ PR v Bratislave monitorovalo slovenské vysielanie viedenského rozhlasu, ktoré¹⁹ z podnetu miestodržiteľa Rakúska Arthura Seyss-Inquarta a s konkrétnou podporou Josepha Bürckela²⁰ začalo vysielanie 3. septembra po česky a od 15. septembra 1938 aj po slovensky. Neskôr po Mníchovskej dohode prevzal zodpovednosť za vysielanie A. Seyss-Inquar, k čomu získal podporu aj od A. Hitlera. Rakúsky miestodržiteľ písal krátko po Mníchovskej dohode Führerovi o strategickom význame Slovenska a žiadal posilniť vplyv na území Slovenskej krajiny. Dostal príkaz, aby ho priebežne informoval o slovenských pomeroch.²¹

Dôležitou súčasťou spravodajských hier a získavania informácií bolo zriaďovanie odpočúvacích služieb. Ríšske orgány odpočúvali nielen všetky hovory z Nemecka do cudziny, ale aj hovory z cudziny do ČSR a neskôr do Česko-Slovenska. Získané informácie sa využívali v nemecko-československých rokovaníach a do Mníchovskej dohody sa získavali aj správy o postoji spojencov k republike, resp. informácie o hodnotení situácie v rámci rozhovorov československého vyslanca v Londýne Jana Masaryka s prezidentom Edvardom Benešom a naopak. Podľa názoru pracovníkov druhého oddelenia z obdobia druhej republiky sa používala v telefonických rozhovoroch „*nehodná kritika*“, dotýkajúca sa osobných kvalít ríšskonemeckých účastníkov, čo sa údajne potom prejavovalo v rokovaníach v neústupnosti a neochote zo strany nemeckých zástupcov.²² Aj minister zahraničných vecí František Chvalkovský upozorňoval niektoré vyslanectvá, že „*všetky telefonické rozhovory sú odpočúvané*“. Z toho vzniklo v poslednom čase „*mnoho škôd a nepríjemností*“.²³ Aj počas druhej republiky, od konca októbra existovala odpočúvacia služba („O“), ktorá pracovala pri 2. spravodajskom oddelení. Registrovala rozhovory pražských zastupiteľských úradov z Česko-Slovenska do Nemecka, Francúzska, Veľkej Británie, Maďarska, Poľska, Sovietskeho zväzu a pod.²⁴ Podarilo sa jej získať informácie o pripravovanej, ale neuskutočnenej návšteve Jozefa Tisa vo Varšave začiatkom marca 1939, ako aj o neúspechu misie W. Kepplera 12. marca 1939 u Karola Sidora. Edmund Veessenmayer o 5, 37 hodine ráno 12. marca telefonoval z Bratislavy priamo do domu Joachyma von Ribbentropa a napriek zlému spojeniu oznamoval, že rokovania stroskotali. Ide o priamy dôkaz, aký význam nacisti prikladali misii W. Kepplera.²⁵ Bližšie informácie o plánoch a postupe Berlína sa však v rámci služby „O“ nepodarilo získať.

¹⁸ SNA, f. KÚ, k. 311.

¹⁹ SCHRIFFL, David. *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/1939*. Frankfurt am Main : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften 2004, s. 44-45.

²⁰ *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Hg. Elke Frölich. Teil I. Band 6. Jana Richter. München : K. G. Saur 1998, s. 63.

²¹ SCHRIFFL, David, ref. 19, s. 44.

²² Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Praha. Právní sekce VI, k. 57, obal 9. List Ministerstva národnej obrany, č. 13372. Praha 13. 12. 1938.

²³ TOMÁŠEK, Dušan. *Deník druhé republiky*. Praha : Naše vojsko, 1988, s. 40.

²⁴ KOKOŠKOVI, Jaroslav a Stanislav. *Spor o agenta A 54*. Praha 1944, s. 111.

²⁵ AMZV, Kabinet věcný 1939, č. 1992, 2378, 9. 3. 1939, 12. 3. 1939. Služba „O“. Z Varšavy telefonoval M. Arcziszewski vyslancovi K. Papeému a informoval sa o ceste J. Tisa do Poľska. Keď mal identifikovať „politika“ tak hovoril, že „*ide o osobu, ktorá sa začína ako tá rieka*“ (Tisa).

V slovenskej spoločnosti, obdobne ako v celej republike, aj napriek nevyhnutným opatreniam nedochádzalo k cieľavedomému a výraznejšiemu obmedzeniu demokratických práv a slobôd, a to ani u občanov národnostných menšín. Medzinárodné problémy a z nich vyplývajúce politické zápasy nemali podstatný vplyv ani na rozdelenie sympatií voličov. Výsledky parlamentných volieb v máji 1935 potvrdili, že rozloženie politických síl na Slovensku ostalo nemenné, viac-menej konzervované. Nedochádzalo k dramatickým presunom voličov, ani k vzniku alebo k zániku politických subjektov. Nastalo zjednotenie niektorých politických strán na etnickom princípe. Maďarské strany sa v roku 1936 dohodli na utvorení Zjednotenej maďarskej strany a v rámci nemeckej menšiny získavala postupne dominantné postavenie Karpathendeutsche Partei (KdP). Sympatie voličov sa postupne síce stabilizovali, ale v dôsledku pomerov v štáte si jednoznačne vynútili pokračovanie v stieraní rozdielov medzi pravitou a ľavicou. Hlavne po posilnení volebných pozícií Sudetonemeckej strany (SdP) v Čechách a na Morave bolo možné v roku 1935 zostaviť funkčnú vládu v republike len v prípade kompromisnej dohody pravicových a ľavicových politických subjektov. Pre slovenskú politickú scénu bola však v celom období medzi dvoma svetovými vojnami charakteristická nefunkčnosť tradičného delenia politického spektra na ľavicu a pravicu. Nebola to len otázka zápasu o priazeň voličskej základne, ale tiež rozdielne názory na postavenie Slovenska v štáte, postoja k republike a neskôr k jej obrane, prieniku politického klerikalizmu a ideologických predsudkov. Bolo príznačné, že agrárna strana nachádzala omnoho viac styčných bodov so sociálnymi demokratmi než s pravicovou ľudovou stranou. Autonomistická Slovenská národná strana (SNS) zmenila po propagačne prezentovanej spolupráci s ľudovou stranou začiatkom 30. rokov svoje postoje. Pred obecnými voľbami v roku 1938 vstúpila do Slovenskej jednoty za československú republiku a demokraciu. Hoci bola v opozícii a presadzovala autonomistické požiadavky, spolupracovala s koalíčnými vládnyimi stranami proti autonomistickej ľudovej strane. Všetky tieto okolnosti ovplyvňovali možnosti utvárať kombinácie politických strán v regionálnych podmienkach. Strany navyše mohli využívať imperatívny mandát, ktorý nedával poslancom väčší priestor pre samostatné rozhodovanie. Pre slovenské pomery bolo charakteristické, že len v pomerne obmedzenom množstve sa utvárali predvolebné koalície. V roku 1935 to bol autonomistický blok zložený z ľudovej strany, SNS, poľskej menšinovej strany, druhý blok tvorila Krajinsko-kresťanská socialistická, Maďarsko-národná a Spišsko-nemecká strana. KdP kandidovala v koalícii s SdP.²⁶ Pred obecnými voľbami v roku 1938 sa utvorila koalícia siedmych politických provládnych subjektov vrátane spomínanej nevládnej SNS.²⁷ Slovenská jednota za československú demokraciu a republiku však, obdobne ako v roku 1935 utvorený autonomistický blok, netrvala dlho a mala veľmi krátky a obmedzený politický vplyv.

Pre priebeh volieb do Poslaneckej snemovne a senátu Národného zhromaždenia ČSR v roku 1935 bol typický výrazný ústup od ostrých konfrontačných prístupov. Ak v 20. rokoch bolo

²⁶ ZEMKO, Milan. *Strany národnostných menšín a ich voličstvo za prvej ČSR*. In Česko-slovenská historická ročenka 2000. Brno : Masaryková univerzita 2000, s. 241-242.

²⁷ Slovenskú jednotu za československú demokraciu a republiku tvorili agrármici, sociálni demokrati, národní socialisti, národnári, živnostníci, čl. strana ľudová, národné zjednotenie.

charakteristické, že predvolebné boje v niektorých prípadoch vyúsťovali do krvavých stretnutí, susedia rôzneho politického presvedčenia si búrali ploty, politická kultúra bola na nízkej úrovni, chápanie demokratických noriem bolo len v plienkach, tak obdobné javy sa neopakovali. Určite nie v porovnateľnej miere v polovici 30. rokov. Voliči brali do úvahy stavovské, občianske, politické a ideologické faktory. Politické subjekty súčasne v ideologickom pôsobení forsírovali mýtus robotníctva, roľníctva, kresťana, národovca a dávali im mesianistické funkcie v súčasnom i perspektívnom budovaní spoločnosti. Slovenská spoločnosť bola už silne diferencovaná. V priebehu volebnej kampane rezonovali i konfesijné otázky. Výsledky volieb však ukázali, že občania sa nerozhodovali len, alebo v rozhodujúcej miere podľa týchto kritérií. Ľudová strana vyhlasujúca sa za „*jedinú reprezentantku slovenského národa*“ a budovaná na prísne národnom a konfesijnom princípe získala vo voľbách v širšej koalícii v roku 1935 len o niečo viac ako 28 % hlasov voličov a roku 1938 v obecných voľbách 26,96 % hlasov.²⁸ Konfesijná orientácia však hrala v spoločenskom živote naďalej dôležitú a v mnohých prípadoch až príliš veľkú úlohu. Napr. Výkonný výbor HSĽS zvolil v Bratislave 22. októbra 1936 predsedníctvo strany, z ktorého šestnástich členov bola polovica duchovných.²⁹

Pri vyvrcholení predvolebnej kampane v druhom štvrtroku 1935 sa uskutočnilo na Slovensku vyše 15 tisíc predvolebných zhromaždení. Došlo priamo k invázii politikov aj do malých dedín. Najviac ich pripravila agrárna strana (6 664), nasledovaná ľudovou stranou (1 624) a sociálnou demokraciou (1 584). Najviac zakázaných predvolebných schôdzí bolo organizovaných maďarskými stranami (208), nasledovali komunistické (183) a zhromaždenia ľudovej strany (68). V menšej miere sa represálie týkali aj vládnych strán.³⁰ Bolo však objektívnou skutočnosťou, že predvolebná agitácia prejavujúca sa hlavne organizovaním verejných zhromaždení vo volebnom súťažení príliš nezavážila. Agrárna strana dokázala pripraviť niekoľkonásobne viac zhromaždení v priebehu volieb roku 1935 než ostatné politické subjekty, ale volebný výsledok v roku 1935 bol rovnaký ako v roku 1929 – 12 mandátov. V strane, ale hlavne u niektorých jednotlivcov, z toho zavládla depresia.³¹

Uvedený trend potvrdzoval tiež priebeh agitácie do obecných volieb v máji a júni 1938 a dve najväčšie manifestácie v medzivojnovom období 5. a 6. júna 1938 v Bratislave. Svetové agentúry a nemecká tlač najväčšiu pozornosť venovali júnovým oslavám 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody.³² Návšteva delegácie Slovenskej ligy z USA v Československu a manifestácia usporiadaná HSĽS 5. júna 1938, ktorá patrila medzi najmasovejšie zhromaždenia uskutočnené na Slovensku, vzbudila v zahraničných médiách

²⁸ Slovensko v Československu (1918 – 1939). (Eds. Milan Zemko – Valerián Bystrický). Bratislava : Veda 2004, s. 550-575.

²⁹ Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945. (Eds. Róbert Letz, Peter Mulík, Alena Bartlová). Martin : Matica slovenská 2006, s. 370.

³⁰ NA, f. Prezidium ministerstva vnútra – AMV (1936 – 1940) 225, k. 212-218.

³¹ SNA, f. A. Štefánek, k. 5. Denník 1935 – 1938, záznam z roku 1935.

³² NS-Pressenanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation Bd. 6/II: 1938. Quellentexte Mai bis August. Ed. Karen Peter. München :K. G. Saur 1999, s. 536.

omnoho väčší záujem než konanie tzv. trucmanifestácie na druhý deň. Agrárna strana, sociálni demokrati a ďalšie menšie strany dokázali zmobilizovať väčší počet prívržencov ako HSĽS,³³ ale ohlas ich akcie sa dal ťažko porovnať so záujmom zahraničnej tlače o manifestáciu ľudovej strany. Nemecké periodiká, rozhlas a dokonca aj filmová tvorba venovali momentálne mimoriadnu pozornosť „slovenskej otázke“ a novinári mali písať o vnútorných problémoch Československa.³⁴

Ríšska tlač v týždni pred poslednou nedeľou obecných volieb (12. júna 1938) začala proti Československu divokú tlačovú a rozhlasovú kampaň a zo Slovenska na ňu využila hlavne manifestáciu ľudovej strany.³⁵ Aj nemecký minister propagandy Joseph Goebbels si pochvaľoval, že „*teraz robia tiež Slováci pod pátrom Hlinkom hurhaj. To je veľmi dobré*“. Súčasne konštatoval, že Slováci v Bratislave majú prijať ostré rozhodnutia proti Prahe, pričom manifestáciu agrárika Milana Hodžu posudzoval ako „*biednu*“. Podstatné však bolo, že udalosti využila, resp. zneužila tlač a viedla ostrú kampaň namierenú proti Československu ako štátu.³⁶ Pritom nebolo rozhodujúce, že v Československu sa neriešila ani nevyriešila slovenská otázka, rovnako nebola rozhodujúca podpora autonomistických požiadaviek ľudovej strany, ale vnútropolitické konflikty a ich prezentovanie verejnosti vo svete. Podstatné bolo využiť situáciu na zdôrazňovanie toho, že v Československu nie sú spokojní a hlavne sú utlačaní a terorizovaní nielen Nemci, Maďari, ale aj Slováci. Tlačová kampaň spolu s provokáciami v Čechách pracovala na rozleptaní republiky a nádejala sa, že vnútorné národnostné rozpory vyústia do rozkladu štátu.³⁷ Rovnako maďarské masmédiá prinášali mimoriadne veľa informácií o manifestácii ľudovej strany s cieľom prezentovať udalosti ako narastanie vnútropolitického napätia.³⁸ Obdobné tendencie bolo možné sledovať aj vo Varšave, kde čelní predstavitelia na ministerstve zahraničných vecí hovorili o Československu pesimisticky, pretože sa rozpadne „*v dôsledku odstredivých snáh svojich menších a slovenských autonomistov*“.³⁹ Dokonca vyslali do Bratislavy pracovníka ministerstva zahraničných vecí, aby podal správu o priebehu oboch manifestácií.⁴⁰

V Slovenskej krajine tradične dominovali opozičné sily, ale v žiadnom prípade sa neutvárala možnosť pre ich spoločný postup. Opozícia zostávala roztrieštená. Jednotlivé opozičné politické subjekty sa nielenže nepokúšali o spoluprácu, ale ľudová strana a komunisti sa prezentovali ako zásadní nezmieriteľní ideologickí nepriatelia. Obdobne, okrem účelových politických postupov

³³ SNA, f. KÚ, k. 319, č. 34303; PR-NB, k. 225, č. 5352. Manifestácie ľudovej strany sa zúčastnilo medzi 25 až 30 tisíc, agrárnej do 35 tisíc osôb. Völkischer Beobachter písal o sto tisícoch a VNUK, František. *Mat' svoj štát znamená život*. Cleveland, Ohio 1985, napočítal až 120 tisíc účastníkov zhromaždenia ľudovej strany.

³⁴ TULKISOVÁ, Jana. *Informovanosť česko-slovenskej diplomacie o kontaktoch slovenských autonomistických politikov s nacistami v období pomníkovskej republiky*. In Historický časopis. 57, 2009, 3, s. 577.

³⁵ Dokumenty československé zahraniční politiky (DČZP). Československá zahraniční politika v roce 1938. Svazek I, Ed. J. Dejmeš. Praha 2000, dok. 351, s. 530.

³⁶ Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil I. Band 5, s. 334-336.

³⁷ DČZP. Československá zahraniční politika v roce 1938, ref. 35, dok. 365, s. 551. Berlín 18. 6. 1938.

³⁸ DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko*, Bratislava : Veda, 1991, s. 89.

³⁹ DČZP. Československá zahraniční politika v roce 1938, ref. 35, dok. 365, s. 562. Varšava 20. 6. 1938.

⁴⁰ Archivum Akt Nowych, Varšava, f. MSZ. Cz, č. 5455. Z. Jakubski 9. 6. 1938.

bola ťažko mysliteľná užšia a trvalá spolupráca ľudovej strany a strán národnostných menšín. Atmosféru doby tak určovala názorová roztrieštenosť, výrazne podporovaná nekompromisne uplatňovanou konfesijnou nevraživosťou. Pre spoločnosť bolo charakteristické vyhranené delenie na autonomistov a tzv. čechoslovakistov, komunistov a kresťanov, zástancov a odporcov občianskej spoločnosti, príslušníkov majoritného národa a národnostných menšín.

2. Spoločenské aktivity

Charakteristickou črtou rastúceho záujmu obyvateľstva o spoločensky aktuálne problémy bolo, že v 30. rokoch úspešne pokračoval rozmach vydávania tlače a literatúry rôzneho druhu. Zrejme si to vyžadovalo aj narastanie vnútropolitického napätia a zostrujúca sa medzinárodná situácia. Hľad po informáciách a po hodnoteniach situácie sa stupňoval. V rokoch 1918 – 1938 vychádzalo vyše 1 500 celoslovenských alebo lokálnych, denníkov, týždenníkov, mesačníkov a vyše 400 titulov vydávaných v maďarskom a časť aj v nemeckom jazyku. Viaceré postupne zanikli z rôznych dôvodov. Napriek tomu nastal masový rozmach laickej žurnalistiky, čo potvrdzoval fakt, že krátko po Veľkej vojne existovalo na Slovensku len okolo 12 slovenských periodík a v roku 1937 už 250. Zaužívanou tradíciou sa rýchle stalo, že každá politická strana vydávala minimálne jedno periodikum. Agrárna strana už od roku 1921 mala 2 denníky a opozičná ľudová strana popri denníku *Slovák* začala v roku 1936 vydávať druhý (*Slovenská pravda*). Súčasne niekoľko stoviek titulov sa zaoberalo všeobecne spoločensky aktuálnymi otázkami, kultúrou, vedou, satirou, odbornými problémami či stavovskými záujmami.⁴¹ Boli bežne dostupné v kaviarňach, knižniciach a kluboch, rovnako ako významné svetové periodika.

Tlač politických strán si zachovala v zápase o ovplyvňovanie verejnej mienky tradičný polemický, v mnohom smere populistický a demagogický tón. Všeobecne jej úroveň stúpala, aj keď často stranícke záujmy prevládali nad celospoločenskými problémami, resp. tieto sa posudzovali cez stranícku optiku. Pritom sem-tam skĺzala na úroveň bulváru. Nie vždy dosahovala dostatočnú kultúrnu úroveň, ale nesporne jej profesionálna stránka stúpala. Bola rozhodujúcim masmédiom, aj keď sa už začínala pociťovať konkurencia postupne sa rozširujúceho rozhlasového vysielania. Potvrdzovala to skutočnosť, že v štvrtej dekáde 20. storočia za štyri roky vzrástol počet rádioprijímačov na Slovensku dvojnásobne. Dosiahol okolo 95 000 kusov a v roku 1937 pripadalo na 100 domácností 12 prijímačov. Stalo sa tak napriek doznievajúcej svetovej hospodárskej kríze. Politické subjekty danú skutočnosť registrovali, aj keď rozhodne nemali možnosť rovnako využívať tento dôležitý propagandistický nástroj. Vládnuce strany mali *a priori* väčšie možnosti než ich protivníci z radov opozície. V spolupráci so štátnou správou tiež organizovali spoločné počúvanie závažných prejavov politikov a verejne propagovali významné výročia.⁴² Druhou stránkou tejto modernej masmediálnej politiky bolo, že sa šírili ideologicky a politicky neprijateľné

⁴¹ DARMO, Jozef. *Slovenská žurnalistika 1918 – 1939*. Martin 1966, s. 556-568.

⁴² LIPTÁK, Ľubomír. *Život na Slovensku v medzivojnovom období*. In *Slovensko v Československu 1918 – 1939*, ref. 28, s. 474.

zahraničné správy. Prakticky všetky najbližšie rozhlasové stanice v susedných krajinách vysielali protičeskoslovenskú propagandu. Štát sa snažil proti nej brániť. Stupňujúca sa propagandistická aktivita v republike, a v júni 1938 obzvlášť na Slovensku, bola však neporovnateľná s agresívnym postupom nacistických masmédií. Nevyberané útoky Goebbelsovho ministerstva propagandy mali značnú odozvu v zahraničí a ovplyvňovali interpretáciu medzinárodnej situácie a najmä československo-nemeckého konfliktu. Československo prehrávalo zápas o svetovú verejnú mienku, u ktorej sa upevňoval názor, že chce udržať nemeckú menšinu v republike aj za cenu vyvolania nového svetového konfliktu. Nedostávalo sa do polohy obete prípadnej agresie, ale do pozície vinníka⁴³ vyvolávajúceho napätie, ktorý rozpútava vojenský konflikt pre takú „maličkosť“, akou bola snaha zabrániť trom miliónov Nemcov v Československu vrátiť sa do svojej domoviny. „*Viete, vo svetovej vojne bolo niekoľko miliónov mŕtvych a niekoľkokrát toľko ranených, vdov a sirôt. Teraz by sa všetko snád' ešte v ohromnejšom merítku opakovalo, a to pre 3 ¼ milióna vašich Nemcov, z ktorých ešte 80 % u vás nechce zostať...*“⁴⁴ Takýmto spôsobom sa servirovali udalosti v roku 1938 svetovej verejnosti.

Interpretácia československej krízy sa dostávala v dôsledku premyslenej, aktívnej a nevyberanej nacistickej propagandy do polohy buď bude vojna alebo sa zachráni mier. A ponúkalo sa jednoduché, zrozumiteľné a prijateľné riešenie. Treba sa dohodnúť s A. Hitlerom, teda vyhovieť jeho požiadavkám. Aj keď v takomto propagandistickom duchu sa vo verejnosti nevyvíjala situácia na Slovensku a prevládalo tu negatívne hodnotenie agresívneho postupu nacistického Nemecka, súčasne sa dalo registrovať, že predovšetkým ľudová strana dávala prednosť „mierovému“ riešeniu problému, t. j. akceptovaniu appeasementskej politiky Veľkej Británie pred možným ozbrojeným konfliktom. HSLS privítala francúzsko-britské „propozície“ z 19. septembra 1938 ako možné východisko z napätej situácie. Po schválení ultimáta vládou hodnotila jej krok ako záchranu mieru, pretože kabinet Jana Syrového tým, že ustúpil, urobil „*veľkú službu nielen českému národu, ale i celej Európe*“.⁴⁵ Predstaviteľom ľudovej strany boli blízke koncepcie appeasementskej politiky Veľkej Británie, ktoré vychádzali z predstavy, že mier treba zachrániť aj za cenu splnenia nemeckých požiadaviek. Slovenská verejnosť tak bola vystavená protirečivým, kontroverzným hodnoteniam politickej situácie, navyše názory politických strán sa rýchlo menili alebo prehodnocovali. Priebeh mobilizácie a kladné stanovisko všetkých slovenských politických strán, vrátane HSLS k jej vyhláseniu, ukazovali, že obyvatelia Slovenska si uvedomovali a akceptovali svoju povinnosť brániť republiku. Prirodzene, žiadne nadšenie nepanovalo v rámci menšín, ale bolo objektívnou skutočnosťou, že mobilizačný príkaz, až na malé výnimky dezercie, sa plnil bez ohľadu na

⁴³TESAŘ, J. *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha 2000, s. 68.

⁴⁴DČZP, Československá zahraniční politika v roce 1938, zv. 2, Dodatok III. List J. Nečasa E. Benešovi z konca októbra 1938; O postoji francúzskej verejnosti: LACAZ, I. *L'opinion publique française et la crise de Munich*. Bern, Berlin, New York, Paris 1991.

⁴⁵Slovenská pravda 23. 9. 1938. BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovensko a Mnichov*. In NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichovská dohoda cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha : Univerzita Karlova – Karolinum 2004, s. 172-201.

národnostnú príslušnosť. Nemecký konzulát v Bratislave upozorňoval príslušníkov nemeckej menšiny, aby poslali svojich rodinných príslušníkov do Rakúska z obáv pred vypuknutím vojnového konfliktu. Cez Bratislavu emigrovali aj Nemci z Moravy,⁴⁶ čo zvyšovalo nervozitu a obavy miestnych obyvateľov.

Vydávanie väčšiny straníckej tlače sústavne narážalo na finančné problémy. Vládne strany riešili tieto otázky z im prístupných zdrojov. Slabšie finančne situované politické subjekty prijímali dotácie aj od ministrov v jednotlivých vládoch. Dostávali podporu z vládnych kruhov, pričom zmyslom nebola korupcia alebo politické a ideologické ovplyvňovanie, ale predovšetkým snaha, aby periodiká na Slovensku nepoberali dotácie zo zahraničia, a tým sa nedostávali do závislosti na cudzej propagande. V situácii panujúcej v slovenskom prostredí bolo neobyčajne zložité zabezpečiť dostatok finančných zdrojov, najmä v prípade malých strán na vydávanie straníckych periodík. To bol hlavný dôvod poskytovania určitých „dotácií“ jednotlivým stranám na vydávanie ich tlačovín. Tak SNS na podnet M. Hodžu od decembra 1933 dostávala dotáciu na vydávanie *Národných novín* 14 tisíc Kč mesačne. V roku 1934 to bolo 15 tisíc a v roku 1938 dokonca 30 tisíc Kč. Sociálnodemokratické *Robotnícke noviny* mali od druhej polovice roku 1936 pravidelne mesačne dotáciu 15 tisíc, neskôr 20 tisíc Kč. Nové periodikum *Slovenský hlas*, ktoré vychádzalo od roku 1938, dostávalo pomoc od premiéra. Prezident republiky poskytol podľa nie úplne hodnoverných dokumentov v roku 1936 jednorazovú podporu (360 000 korún) ľudovej strane.⁴⁷ Na druhej strane HSLŠ dostala z Maďarska už v 20. rokoch dvoj miliónovú pôžičku⁴⁸ a časopis *Nástup* dostal z poľských zdrojov jednorazovú nenávratnú podporu 100 tisíc korún.⁴⁹ Podľa nie celkom hodnoverných informácií dostával údajne F. Ďurčanský finančné prostriedky od Sudetendeutsche Heimatsfront.⁵⁰ Na druhej strane sa podarilo hlavne HSLŠ zabezpečiť, že cenzurované články v jej periodikách prenikli do nemeckej tlače a rozhlasu.⁵¹ Cieľom bolo dostať „slovenskú otázku“, autonomistické požiadavky na stránky zahraničnej tlače a urobiť z nej v podstate medzinárodný problém. Ľudovej strane sa darilo v druhej polovici 30. rokov realizovať tieto ambície aj vďaka dobre organizovaným demonštráciám, o ktoré prejavovala zahraničná tlač

⁴⁶ SNA, f. KÚ, k. 307, č. 61216, september 1938.

⁴⁷ BYSTRICKÝ, Valerián. Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Bratislava : Historický ústav 2008, s. 146 poznámka.

⁴⁸ HSLŠ dostala v roku 1935 pôžičku z Maďarska v sume milión korún, z ktorých K. Mederly navrhoval vrátiť 200 tisíc a 800 tisíc „zostane nevrátené“. Za to oznámil „na základe pokynov Hlinku“, že ľudová strana „v budúcnosti vstúpi do širokých stykov a spolupráce s maďarskými stranami, ale aj ďalšími menšinami v ČSR“. KRAJČOVIČ, Milan. *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944. Maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentmi v Bonne, Bukurešti, Viedne a Prahe*. Bratislava : Slovak Academic Press 2008, s. 25.

⁴⁹ SEGEŠ, Dušan. – BYSTRICKÝ, Valerián. *Reflexia medzivojnového politického vývoja na Slovensku očami Varšavy*. In Historický časopis 55, 2007, 2, s. 347.

⁵⁰ HOENSCH, K. Jörg. *Slovensko a Hitlerova východná politika*, s. 41

⁵¹ ŠVARC, Michal. *K otázke genézy kontaktov a vzťahov vedenia nemeckej menšiny a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1937 – 1938*. In Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945. (Eds. Róbert Letz, Peter Mulík, Alena Bartlová.) Martin : Matica slovenská 2006, s. 244-245; „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.* (Eds. Michal Švarc, Martin Holák, David Schriffel). Bratislava : Ústav pamäti národa, SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov 2008, s. XLII.

doteraz nebývalý záujem. Súčasne vo všeobecnosti sa nepochybovalo, že vydávanie periodickej tlače maďarskej a nemeckej menšiny sa zabezpečovalo pomocou financií prichádzajúcich zo zahraničia. Bolo dokonca bežné, že Budapešť finančne podporovala vydávanie tlače v USA v snahe ovplyvňovať tamojšiu slovenskú komunitu v promaďarskom a protičeskoslovenskom duchu.

V zložitých pomeroch 30. rokov hrala periodická tlač najdôležitejšiu úlohu pri propagovaní zámerov politických subjektov. Na jej stránkach sa odohrávali polemické súboje, čo posilňovalo radikalizáciu myslenia a konania občanov v zmysle deľby na spojencov, priateľov, odporcov či protivníkov. Tradične prebiehala ostrá výmena názorov medzi denníkmi rôznych politických strán, ale aj tlačou národnostných menšín a koalíčných strán. V oveľa menšej miere sa tak dialo medzi médiami ľudovej strany a strán národnostných menšín. Ešte stále bola možná a stávala sa bežnou politická diskusia, ktorá vyvolávala myšlienkovú konfrontáciu a prispievala k profilovaniu názorov na rôzne problémy spoločenského života. Na druhej strane sa sprísňovala cenzúra, ktorá na rozdiel od minulosti postihovala predovšetkým denníky ľudovej a menej komunistickej strany. Prekvapujúco omnoho menej periodickú tlač národnostných menšín. Niektoré tieto prvky sa objavovali aj v spolčkovej činnosti.

Priaznivé demokratické podmienky po vzniku ČSR priamo vplývali na aktivizáciu spolčkovej činnosti na Slovensku. V roku 1938 vyvíjalo činnosť 15 659 spolčkov, z ktorých bolo viacej ako 10 000 slovenských. Prevažná väčšina mala regionálny charakter, ale stovky spolčkov pôsobili po celom štáte a miestne organizácie po celom Slovensku. Veľmi aktívne pracovali československé školské, kultúrne a politicko-spoločenské spolky podporujúce spoluprácu so zahraničím.⁵² Spolčková činnosť bola neobyčajne pestrá, pričom sa pozvoľne delila na politickú a nepolitickú oblasť. Hoci často išlo o organizácie nepolitické, bolo u mnohých z nich zrejmé, že sledovali ideológiu vyznávanú niektorými politickými stranami. Najmä odborové organizácie, ktoré sa oficiálne považovali tiež za spolky, boli pod silným politickým vplyvom. Nepolitické spolky vyvíjali činnosť ako náboženské, dobročinné, rôzne podporné poľnohospodárske, lesnícke, obchodnícke, študentské, priemyselne, stavovské, odborové a spevácke organizácie. Venovali sa aj vedeckej, umeleckej, kultúrnej, športovej, brannej a osvetovej činnosti. Úspešné fungovali aj stavovské, humanitárne a charitatívne organizácie. Na národnom princípe boli organizované, napr. telovýchovné a branné spolky, živnostnícke, úverové družstvá, hasičské spolky a svojpomocné organizácie. Pritom sa zachovával tradičný rozdiel medzi činnosťou spolčkov na vidieku a v mestách. Dedinské sa zameriavali prevažne na drobnú osvetovú prácu, na vzájomnú pomoc, na podporu poľnohospodárstva a tradičnú náboženskú problematiku. V mestách sa sústreďovali na priemyselnú výrobu, obchod, obranu stavovských záujmov, telovýchovu, vedecké aktivity. V rámci spolčkovej činnosti pôsobili aj

⁵² AMZV Praha. Politická sekce II-1, k. 283-302.

cirkvi, mimoriadne vo vydavateľskej činnosti. Aktívne vystupovala Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha, Slovenská liga na Slovensku, Živena, Učená spoločnosť P. J. Šafárika, Sokol, Orol, Federácia proletárskej telovýchovy, Sedliacka jazda, odborové organizácie politických strán a pod.⁵³

Spolková činnosť zahŕňovala celé spektrum spoločenského diania vrátane aktívneho, a v mnohom smere dobre organizovaného spolkového života národnostných menšín. Zvlášť sa to týkalo nemeckej menšiny na Slovensku, pretože nemecké spolky sa mohli rozvíjať aj na Slovensku po roku 1918 na etnickom základe. Nemecký kultúrny zväz (Deutscher Kulturverband) mal v druhej polovici 30. rokov takmer 140 miestnych skupín. Vyvíjal aktivity v oblasti školstva, ale aj v organizovaní sociálnej starostlivosti a finančného družstevníctva. V oblasti telovýchovy sa výrazne presadil Nemecký telovýchovný zväz (Turnverband), pracovali úverové družstvá, sociálne orientované mládežnícke spolky (Landeskommission für Kinderschutz und Jugendfürsorge) a pod. Pestrý spolkový život, vydávanie pomerne širokého spektra novín a časopisov dokumentovalo približne do polovice 30. rokov, že nemecká komunita si zachovala svoju konfesijnú, sociálnu a politickú pestrosť. Postupne v 30. rokoch sa tieto spolky stávali nástrojom nacionálne orientovaných Nemcov prevažne prichádzajúcich zo Sudet, ktorí chceli prostredníctvom zjednocovania v kultúrnej sfére vytvoriť podmienky k politickej jednote.⁵⁴ Rovnako spolky a organizácie maďarskej menšiny, ktoré existovali ešte za Rakúsko-Uhorska, alebo začali pracovať po vzniku republiky, rozvíjali všestrannú aktivitu. Ich činnosť po roku 1918 obmedzovali miestne úrady formou šikanovania a využívania spolkových predpisov z čias Rakúsko-Uhorska. Postupne sa situácia stabilizovala a dominantným pre spolkovú činnosť maďarského obyvateľstva boli nacionálne diferencované spolky. V období medzi dvoma svetovými vojnami pôsobili družstvá a spolky, ktoré umožňovali pestovať intenzívne kontakty medzi etnikami prevažne v miestnych podmienkach.⁵⁵ Na druhej strane pôsobili spolky s vyhraneným, aj keď nie jednoznačne verejne prezentovanými revizionistickými cieľmi. Do spolkovej činnosti maďarskej menšiny po určitom útlme politických vplyvov od polovice 20. rokov koncom nasledujúceho desaťročia opäť sa začal vracat' silnejší politický tlak.

Na Slovensku sa v medzivojnovom období utvárali predpoklady pre ďalšie budovanie občianskej spoločnosti aj prostredníctvom etnicky zmiešaných spolkov. Spolková činnosť odrážala pestré kultúrne, konfesijné, sociálne, ale aj politické a ekonomické rozvrstvenie spoločnosti. Bolo však možné registrovať aj účasť spolkov na destabilizácii občianskej

⁵³ VRANOVÁ, Elena. *Spolky na Slovensku v rokoch 1945 – 1951*. In Slovenská archivistika, roč. 15, 1980, č. 1, s. 63-95.

⁵⁴ BOBRÍK, Miroslav. *Nemecké telovýchovné organizácie a spolky v Bratislave v rokoch 1918 – 1929*. In Zborník Mestského múzea. Bratislava 2002, č. 14, s. 105-126; BOBRÍK, Miroslav. *Nemecké telovýchovné organizácie a spolky na Slovensku v rokoch 1929 – 1938*. In Historický časopis, 41, 1993, 5-6, s. 639-653; ŠVARC, Michal. *Karpatonemecká strana v rokoch 1927 – 1938 a jej miesto v nemeckom politickom hnutí na Slovensku*. Dizertačná práca. Bratislava 2008.

⁵⁵ MANNOVÁ, Elena. *Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Maďari v Komárne a Lučenci (1918 – 1938))*. In Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. (Ed. Peter Salner – Daniel Luther.) Bratislava 2001, s. 111-140.

spoločnosti, agresívny populizmus a politický antagonizmus uplatňujúce sa v ich práci. Spolková činnosť napomáhala tomu, že slovenská spoločnosť sa stávala otvorenejšou voči impulzom a vplyvom prichádzajúcim zvonka. Sprostredkovateľom týchto tendencií sa stala predovšetkým Praha. Na druhej strane tradičný konzervativizmus, konfesionalita vidieka a mravné normy dedinského obyvateľstva⁵⁶ brzdili tento proces. Vo všeobecnosti však existovali rovnaké formálne podmienky pre spolkovú činnosť majoritného národa, príslušníkov národnostných menšín a jednotlivých politických strán. V praxi sa tieto zásady nie vždy dodržiavali.

V spolkovej činnosti postupne stále výraznejšie rezonoval politicky vplyv. Táto situácia súvisela s medzinárodným postavením republiky a v priebehu 30. rokov vplývala na snahu jednotlivých strán ovplyvňovať činnosť oficiálne nezávislých spolkov a združení. Dominantné postavenie v telovýchovnej organizácii Sokol si udržiavali agrárci, v telovýchovnej organizácii Orol zase ľudová strana. Veľká pozornosť sa venovala vysokoškolskej mládeži. Existovali vysokoškolské spolky agrárnej strany, ľudovej strany, ale tiež pravicového a ľavicového zamerania. Jednotlivé strany videli v organizovaní akademickej mládeže perspektívne posilnenie svojho intelektuálneho zázemia.

Stranícka ideológia sa šírila aj vďaka veľkému množstvu záujmových organizácií zameraných na vidiek. Politické strany sa usilovali organizovať dedinské obyvateľstvo podporovaním jeho špecifických záujmov. Súčasne spolková činnosť napomáhala modernizačnému procesu na vidieku aj v dôsledku impulzov prichádzajúcich z mesta. Pritom sa prejavovala názorová konfrontácia aj v kultúrnej oblasti, keď napr. denník *Slovák* odmietol a odsúdil filmovú verziu Čapkovej *Bielej nemoci*, pretože sa stavala kriticky k diktatúre.

Politickú a občiansku nevyzretosť slovenskej spoločnosti a jej konzervatívnosť potvrdzovalo aj zastúpenie žien v Národnom zhromaždení. V rokoch prvej republiky získali ženy len štyri poslancské mandáty z celkového počtu 283 miest v snemovni a z približne ďalších 50 náhradníkov. Posledný krát vstúpila žena zo Slovenska na pôdu parlamentu v rokoch 1925 – 1929. Bolo typické, že v tretej dekáde 20. storočia rokoch dostali po jednom mandáte ženy v sociálnodemokratickej a komunistickej strane. Najsilnejšie strany, HSĽS a agrárna strana, nikdy nenominovali ženu do Národného zhromaždenia.⁵⁷ Mali ich na svojich kandidátkach, ale na nezvoliteľných miestach. Tiež vo vedení politických strán bola účasť nežnejšieho pohlavia skôr výnimkou. Pritom od roku 1918 stúpala zamestnanosť žien, rovnako ako ich využitie vo volebnom boji. Postupne sa začalo meniť ich postavenie v spoločnosti. Spôsob ich prezentácie v mestách sa nedal porovnať s predvojnovým obdobím, rovnako ako bol podstatný rozdiel v obliekaní žien z mesta a vidieka. S ich využitím v politickej činnosti sa však naďalej nepočítalo. Rovnaká bola situácia pri uplatňovaní žien v štátnej správe

⁵⁶ HOLEC, Roman. *Úloha katolíckej cirkvi pri formovaní občianskej spoločnosti na Slovensku*. In Československá historická ročenka 2006. Brno : Masaryková univerzita 2006, s. 167-168

⁵⁷ Slovensko v Československu (1918 – 1939), ref. 28, s. 550-575. Volebné výsledky a poslanci Národného zhromaždenia.

a samospráve. Trocha priaznivejšie pomery panovali v spolkovom živote, pretože existovali samostatné ženské spolky. Verejne proklamovaná demokratická zásada rodovej rovnoprávnosti v zamestnaní, politickom, spoločenskom, kultúrnom a vedeckom živote bola takto v ostrom rozpore s realitou. Navyše sa o tomto deficite ani verejne veľa nehovorilo. Spoločnosť a ani politické elity sa s riešením podobného problému nezaťažovali. Väčšiu pozornosť nevenovala týmto otázkam ani nastupujúca mladá generácia, ktorá sa snažila presadzovať svoje videnie vecí.

Čerství absolventi československých škôl dokumentovali už na Trenčiansko-teplickom zjazde mladej generácie roku 1932, že majú jednoznačne vyhranený pozitívny postoj k samobytnosti slovenského národa a odmietajú myšlienku jednotného etnického československého národa. Bez ohľadu na sympatie spájajúce ich s určitým smerom politického spektra boli dynamom, ktoré v spoločnosti elektrizovalo myšlienku národného sebavedomia. Navyše mali totožný kritický pohľad na ťažké sociálne postavenie obyvateľstva. Požadovali industrializáciu Slovenska, a tým odstránenie ekonomických a civilizačno-kultúrnych historických rozdielov medzi českými krajinami a Slovenskom, ako aj likvidáciu centralizmu, posilnenie samosprávy a riešenie sociálnych problémov. Medzi nastupujúcou generáciou ľudovej strany, agrárnikmi zoskupenými okolo časopisu *Zem* (tzv. zemisti), sociálnymi demokratmi z časopisu *Nový hlas* a mladou intelektuálnou skupinou v rámci komunistickej strany panovala pomerne veľká zhoda kritických výhrad voči daným pomerom. Navyše sociálne cítenie bolo mladej nastupujúcej slovenskej inteligencii vždy blízke a vlastné. Rozdiely vyplývajúce z ich straníckej orientácie boli v tomto kontexte druhoradé. Potvrdzovala to aj skutočnosť, že medzi stúpenkami ľudovej strany a zemistami nepanovali veľké názorové rozdiely ani na štátoprávne postavenie Slovenska. Komplikovali sa postoje k Sovietskemu zväzu, ale tiež korigovali, resp. prehodnocovali názory na sovietsku spoločnosť.⁵⁸ Rovnako sa v radoch nastupujúcej mladej vysokoškolskej generácie udomáčňovalo presvedčenie, že doterajší politickí lídri sa intelektuálne a fyzicky vyčerpali. Vo všeobecnosti aktivity mladej generácie významne prispievali k tomu, že spoločnosť sa stávala otvorenejšou a schopnou vzájomne komunikovať.

Charakteristickým pre politický pohyb v roku 1938 bola disciplinovanosť, zblížovanie názorov a postojov príslušníkov rôznych politických subjektov, ako aj relatívne bezkonfliktná situácia na Slovensku. Štátne a samosprávne orgány, ale aj väčšina politických strán či občianskych združení v čase zostrovania sa medzinárodnej situácie naďalej akceptovali predchádzajúci postup. Na rozdiel od českých krajín, kde dochádzalo k ostrým konfliktom s príslušníkmi nemeckej menšiny, oni sa usilovali prezentovať Slovensko ako konsolidovanú časť štátu, chceli verejne manifestovať odhodlanie obyvateľstva udržať celistvosť republiky a v prípade vojenskej konfrontácie ju brániť. Vyzývali ich k tomu zástupcovia politických strán v rozhlase, vrátane HŠĽS 23. septembra 1938. V súvislosti so zhoršovaním

⁵⁸ KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kaligram 2000, s. 39-45; ZEMKO, Milan. *Slovensko – krajina v medzičase*. Bratislava : Kaligram 2002, s. 350-367; ČIERNÁ-Lantayová, Dagmar. *Pohľady na východ. (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava : Veda 2002.

medzinárodného postavenia republiky prenikala však do činnosti politických strán a verejnosti bezbrannosť. Medzi obyvateľstvom sa šíril pocit beznádejne. Strácala sa viera v budúci pozitívny vývoj. Navyše celkové dianie a politickú atmosféru ovplyvnilo vyhlásenie všeobecnej mobilizácie 23. septembra 1938.

Všetky politické subjekty na Slovensku, okrem strán národnostných menšín, ktoré už mali zakázanú činnosť, vyjadrili súhlas s rozhodnutím vlády a prezidenta. Priebeh mobilizácie na Slovensku bol bezproblémový. Dosiahnutá pohotovosť sa realizovala načas, obdobne ako počas čiastočnej mobilizácie v máji 1938. Nadšenie a odhodlanie bojovať však nebolo na takej vysokej úrovni ako v českých krajinách. Na druhej strane mobilizačný rozkaz splnili občania na Slovensku takmer bez výnimky. Po uskutočnení mobilizácie v priestore Slovenskej krajiny a Podkarpatskej Rusi operovala tretia armáda pod velením armádneho generála J. Votrubu a neskôr armádneho generála Leva Prchalu v počte 117 228 príslušníkov mužstva a dôstojníkov.⁵⁹ Pre atmosféru doby bolo pritom charakteristické, že nebolo potrebné realizovať všetky plánované a predpokladané represívne opatrenia uväznením vytypovaných osôb. Uskutočnilo sa nútené odovzdanie rádioprijímačov, ktoré zamedzilo šírenie nepriateľskej propagandy, ale zároveň bránilo aktuálnej informovanosti obyvateľstva. Vo verejnosti narastala nervozita prejavujúca sa vo vyberaní vkladov v bankách a hromadení zásob. Situáciu nezlepšil ani zákaz nákupu benzínu. Aj v tejto situácii štátna správa v spolupráci s predstaviteľmi politických strán, ale aj samosprávy a občianskych združení dokázala v septembrových dňoch udržať verejný poriadok a disciplínu. Zlom v správaní politických subjektov, ale aj verejnosti nastal po prijatí Mníchovskej dohody, t. j. v období, ktoré sa oprávnené považuje za novú kapitolu v dejinách republiky.

Cituj:

BYSTRICKÝ, Valerián: K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 – 1938.

In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 1. ISSN 1337-6861

http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2010/texty_1_2010/bystricky.pdf

...

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., je samostatným vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa slovenskými a všeobecnými dejinami prvej polovice 20. storočia. Vo výskume kladie dôraz na otázky bezpečnosti ČSR v 30. rokoch a na dôsledky jesennej krízy 1938 na vnútropolitické a medzinárodné dianie. Je autorom viacerých monografií s touto tematikou, napr. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu* (Bratislava 2008), spoluautorom a zostavovateľom mnohých publikácií a edícií dokumentov (napr. *Vznik Slovenského štátu I, II*, spolueditori R. Letz, O. Podolec, Bratislava 2007, 2008).

Kontakt: hstvabi@savba.sk

⁵⁹ ČAPLOVIČ, Miloslav. *Čs. branná moc po Mníchove: náčrt problematiky (október 1938 – marec 1939)*. In *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti*. (Ed. Daniel Šmihula.) Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky 2008, s. 52.